

Bir mydar ederlik garyplyk: «Ölmek mesele däl, ýaşap bolmazlyk gorkunç»

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Publisistika

написано kitapcy | 26 января, 2025

Bir mydar ederlik garyplyk: "Ölmek mesele däl, ýaşap bolmazlyk gorkunç" YÜZÜP BOLÝAN ÝAŞAÝÝŞ ÝA-DA BIR MYDAR BAR GARYPLYK: «ÖLMEK MESELE DÄL, ÝAŞAP BOLMAZLYK GORKUNÇ»

Illýustrasiýa: Dilşan Çandragupta

Syr diýeniň tor ýaly – deşiginden biri ýyrtylsa, biraz wagtdan soň hemme ýeri ýyrtylyar. Almazlar diňe gara ýeriň garaňkylygynda, hakykatlar diňe aň-düşunjäniň çuñlugynda bolýar.

Ruhы sarsgyn bilen deňeşdirende bir şäheriň sarsgyny dagy nämemiş? Adam jemgyýetden has çuň bolýar...

Iň kyny-da şu: Ölmek mesele däl, ýaşap bilmezlik gorkunç!

* * *

Wiktor Gýugo «Wiktor Gýugodan durmuş sapaklary kitabynyň düşündirişi» kitabynda şeýle diýýär: «Örän täsirli, soňy-da örän gynançly. Pikir etseňizläň, «ýaşap bilmezlik» diýen zat bar we bu ölmekden has beter!»

Näme üçin şu setirleri ýadyňa saldyň diýýän bolsaňyz, «itenek-çomanak bolup ýetde-gütdelikde» ýasaýan dünyämiziň indi ne

duzy-tagamy galdy, ne keýpi-sapasy.

Öňler duzy-tagamy bolupdyrmy, bilemok welin, dogrymy aýtsam ind-ä hiç zat ýadyma-da düşenok, ýone maňa-ha hemme zady öz bolşy ýaly «ugruna kowup» ýoren ýaly bolýarys. Onuň adyna-da «bir mydar bar» diýen ýaly owadan at tapypdyrys. Aslynda «çydamazça däl», «oňuşmazça däl», «oňňut edip boljak», «munça bolsa, şükür edibermeli» diýen atlary-da tapybermeli.

Şoň üçinem men özumiň «wiktörçydygymy» boýun alýaryn! Men eýýäm näçe wagt bări dünýä ilatynyň esasy nesli bilen bir hatarda ýurdumyzyňam «bir mydar bar garyp durmuşa» iterilýändigini pikir edýärin. Hemme zat kynlaşyp barýar.

Munuň alamatlaryny gözledim we tapdym: Agzy hyryn-dykyn adamly, uzyn-uzyn nobatly supermarketler, azyk dükanlary!

Hut şolar-da. Nämüçin şeýle netijä gelenimi aşakda düşündirjek. Häzirlıkce adam başyna düşýän girdeji bilen deňlik düşünjesini dörjeläsim gelýär.

Matematikada, belkäm, gündelik durmuşda-da deňlik öz hökümini ýörederden ejiz gelýär.

Matematika we deňlik diýen zadyň, belki-de, bilim nukdaýnazaryndanam ähmiýeti bar, emma biziň durmuşymyzda hakykatyň kesişyän sepgidi ýok, diňe ritoriki taýdan manysy bar diýip bileris.

Dünýäde indi gezi köp çykýan «Oxfam» halkara haýyr-sahawat guramasy tarapyndan çap edilen soňky maglumatnama biziň dykgatymza diňe «ýüzümjzi ýere saldy» diýip boljak ykdysady kartinalaryň birini ýetirýär.

Maglumatnama diňe soňky iki ýylда öñe çykan 42 trillion dollara barabar baýlygyň üçden iki bölegine golaýynyň dünýäniň ilatynyň iň baý hasaplanýan 1%-lik gatlagyna gidýändigini görkezýär.

Angliýada ýerleşyän guramanyň «Baýlaryň diri galmagy» atly maglumatnamasynda gürrüni gidýän paýyň 99%-niň tutýan mukdarynyň iki essesine golaý.

Maglumatnama görä öte baýlar 2021-nji ýylyň ahyryna čenli 26 trillion dollarýny eýesi boldy. Bu görkeziji 2020-nji ýyldan bări gazanylan jemi baýlygyň 63%-ne barabar.

Galan 37%-lik bölegi bolsa beýleki 99%-lik gatlagyň jübüsine

girdi.

Maglumatnamada milliarderleriň jemi baýlygynyň 2020-nji ýyldan bări günde 2,7 milliard artýandygy, muňa derek azyndan 1,7 milliard işçiniň inflýasiýanyň nyrh gymmatlaşygyndan ozan ýurtlarynda bolýandygy hasaba alyndy.

Ýagdaý hakykatdanam ýaramaz. Bulary okandan soñ-a «dostum, nämüçin ýaşap ýörüs?» diýibem bileris. Ýa-da käbirleriňiz «Hernä, Türkiýede ýasaýan ekenik» diýenem bolmagy ahmal, ýöne diýmäň. Bizde-de ýagdaý öwerlikli däl.

«World Inequality Lab» tarapyndan taýýarlanýan dünýä boýunça 2022-nji ýylyň deňsizlik maglumatnamasynda iň köp gazanýanlaryň 10%-niň bir ýyldaky ortaça girdejisi iň az gazanýan 50%-lik ilatdan 23 esse köp.

Bu görkeziji Türkiýeniň hem Braziliýa, Meksika, Hindistan ýaly ýurtlar bilen birlikde dünýäde adam başyna düşýän girdeijiniň adalatsyz paýlaşylýan ýurtlaryndandygyny görkezýär.

«23 näme?» diýip bilersiňiz. Maýkl Jordanyň legendar köýnekçesiniň belgisi däl, deňsizligiň esse-me-esse görkezijisi!

Bu 23 esse deňsizligiň görkezijisi uzyn-uzyn nobatly supermarketler diýipdim. Nämüçin şular ýaly köpeldiler? BIM, ŞOK, A101 we ýene nijemeleri... Hem täzeleri, hem öñden işläp gelýänleri kömelek ýaly köpelýär.

Häzirki wagt pudak boýunça 42 müň sany skidka marketi işleýär we bularyň sany soňky 10 ýylda 395% artyp, pudak paýlary 79%-e ýetdi.

Öñümizdäki baş ýylyň dowamynda 13 müňden gowrak täze dükan açylmagyna garaşylýar. Munuň özi 55 müňe ýetirmegi aňladýar. Bu grafikde zynjyrmarketleriň bölekleyín azyk söwdasyndaky paýy 85%-e ýetmegine garaşylýar.

Zynjyrlary üzüm-üzüm eden marketler!

Ýoluň ugruny syryp barýan welin, niräme seretsem zincir market. Müňlerçesi, on müňlerçesi bar. Köpüsi üç harply, olary görsem jyn urana dönýärin!

Nädip bolmasyn? Bir adamyň 11 müňden gowrak dükany bar, beýlekisiniň 9 müň 611. Olaryň yzyndan ýetip barýan üçünji biriniň bolsa 9 müň 523 dükany bar. Olaryň yzyndaky dükan sany

bolsa 2022-nji ýyldan bări 2843 sany. Bulardan başga-da ýene on müňlerçesi bar.

Kenardaky çägeler ýaly köp, bärde olaryň olaryň zähmetkeş medeniýetini kül-uşak edendigi ýa-da gündelik durmuşa nähili täsir edýändigi, negözel käbir nusgalyk medeni öwüşginleri deformirländigi hakda söz açjagam däl.

«Bakgal agalara» taý geljek zat ýokdy, olar durmuşyň hakyky aktýorlarydy. Zerurlygymyza görä alýandygymyza ynanýan ynamly nokatlardy. Bakgaldan hemme zadyň täzesini alardyk. Ol wagtlar himiki garyndylar goşulan azyk önümleri ýokdy, hiç kim artykmaç zat öndürjek bolup durmazdy. Näme alsak, dadyp alardyk. Süýt hakykydy, gatyk hakykydy, ýumurtga hakykydy, gözüň ýagyny iýip barýan köne we täze peýnirler hakykydy.

Hawa, bular dogry, ýone häzir gürrüň bu hakda däl. Gürrüñimiz zynjyrmarketleriň edýän işi, bu marketler nähili iş edýär? Aýlap-dolap durman, gönümi aýdaýyn. Has arzan bol önümleri tapyp satýan bu marketler arkaly satyn alma-sarp etme güýjümüz barha artýan ýaly duýulýar.

Bärde-de ara bu arzanlaşyk marketleriniň mentaliteti girýär. Ýene bir gezek nyrha dahylly çemeleşmeli faktorlar ulanylýar. Bir market içindeki yüzbinlerce ürün içindeki bazı ürünler «öñe çykarylan» biçüwde arzan kesgitlenýär. Bular iň köp sarp edilýän önümlerden ybarat we bu strategiya marketleriň ähli önümlerini «ýalañaçlap» berýär. «Hamala bolaýmaly zat ýaly» düşünje emele getirilýär.

Arzanlaşyklar aýlyk, hepdilik kataloglar arkaly müşderide yzygiderli gyzyklanma mehanizmi döredilýär we söwda merkezleriniň giňden ýaýranlygy bilen bu marketler müşderileri özune ýupsüzje daňýar.

Bu esasy käbir önümlere bolan zerurlyk toparlarynyň arzanlygyny nädip üpjün edýärler eýse? Ýa-da arzançylyk pikirini?

Satylan zapas ölçügi köp, sürüm ýokary bolýaram welin, bu marketler tebigy ýagdaýda her galamdan örän köp mukdarda satyn alýar we ýokary mukdardaky satyn alşyk ýurduň içindäki we daşyndaky arzanlaşyk marketleriniň iň esasy artykmaçlygydyr. Suny aýdaýyn.

Bulam puluň gymmatyna tokunyp, satyn alyş güýjümizi ýokarlandyrýar. Aýdypdyk, aýratynam iň köp sarp edilýän «düýpli zerurlyk maddalary» hamana şol bahadanmyş ýaly pikiri döredýär. Aslynda munuň özi inflýasiýany belli bir derejede «şol wagt ölçegi» üçin döwmek ýaly bir zat.

Inflýasionistik şertlerde pes çykdaýyly zapas mümkünçiliği ululykly satuwynyň getiren bäsdeşlik artykmaçlygy, ölçeg ykdysadyýetiniň ýüzi, özümüzniň ýokary hilli diýyän hili pes önümleriň köplüğü, önümleriň dürli-dürliligi, ýygjam bölümleşme we beýleki parametrlər satyn alyş güýjüni hakyky we emeli ýagdaýda artdyrýar. Bu marketleriň esasy funksiýasy-edýän işi şundan ybarat bolup görünýär.

Ölceg ykdysadyýetinden gurşaw ykdysadyýetine oýlanşykly çäre: Kömelek ýaly köpelýän marketler! Üstesine bu zynjyr marketler dine ölçeg ykdysadyýetine däl, gurşaw ykdysadyýetine gönükdiler. «Ölceg ykdysadyýetiniň» ýerini «gurşaw ykdysadyýeti» eýeledi. Islendik pursat üýtgap duran we köp dürli harytlar çalt dolanşyga girýär. Dürlı hilli, dürli nyrhly birmenzes önum satuwy, soňky wagtlarda düşen satyn alma mümkünçiligine, çalt üýtgeýän moda, çalt sarp ediş meselesine şu marketler jogap berýär. Ýagny, näme bolýar? Yüz dürli wafliniň iň arzanyň, iň ýeñilini, iň az şokoladlysyny, tüwiniň ownugyny, noýbanyň dermasonryny, zeýtunyň ezilenrägin tapyp alýarsyň, şol marketiň sebeti ýa-da şugünki torbasy şeýleräk görünüşde dolýar.

Çigit önümcilikinde önume we paýlaşyk toruna baýlyk goşup biljek mahabatly upakowkalar, haý-haýly dükanlar we saýlama markalardan uzak durulýan başga hili arzançyllyk ritorikasy emele getirilýär.

Esasynda sadalyk, tygşytlylyk we giňden ýaýran aýratyn marka dolanşygy bolan bu düşünje: pes kwadrat metrli dükanlar bilen maddy artykmaçlygy gazanýar.

Hem aslynda sistema hemişeki ýoreýşi ýaly şeýle ýöräp dur, ýöräp dur...

• **Soñlama**

Wiktor Gýugo bilen başladyk, Jorj Oruell bilenem guitaralyň. Onuň «Haýwanat bagy» diýen kitabynda şeýle diýilýär:

«*Şujagaz gysga ömrümizi garyplykda, ertirden aşşama çenli hars urup işläp geçirýärис. Dünýä inenimizden soň iýmäge ölmez-ödi iýmit beren bolýarlar, ýasap ýörenlerimizi tä jany çykýança işledýärler, işlerine ýaramsyz ýagdaýa gelenimizde-de, aýylganç rehim-şepagatsyzlyk bilen ýatdan çykarýarlar.*

Her niçik-de bolsa, dünýäniň J.Oruelliniň sypatlandyryşy ýaly gitmejegi-hä anyk. Emma garyplygyň hötdesinden pelsepe satybam gelip bolmaýar. Ony soňuna doly çykmadyk ýagdaýymyzda, deňlige ýakynlaşmasak jemgyýet sosiologiýasy hiçem deňleşmeýär. Ýeke-täk maksat garyplygyň ähli görnüşiniň hemme ýerde soňuna nokat goýmak bolmaly.

Professor Ugur BATY / @ugurbati
Duşenbe, 27.03.2023 ý. Publisistika